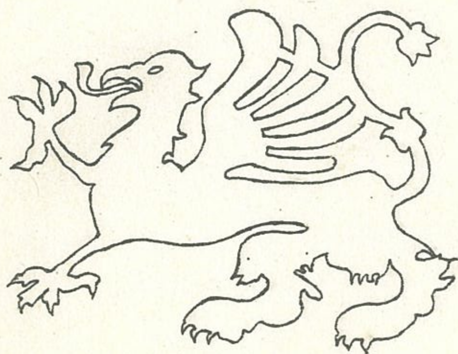
STUDENCKIE KOŁO PRZODOWNIKÓW TURYSTYCZNYCH
KTiS ZW SZSP i OS PTTK
w GDAŃSKU

SZLAK JEZIOR KASZUBSKICH

(INFORMATOR KRAJOZNAWCZY)

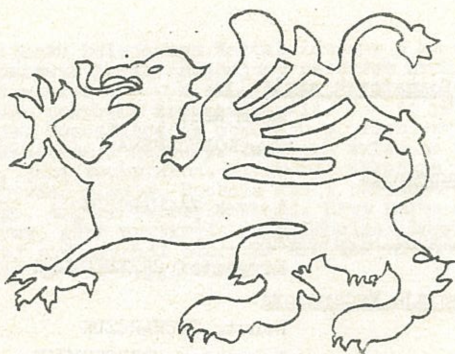

GDAŃSK -1978-

STUDENCKIE KOŁO PRZODOWNIKÓW TURYSTYCZNYCH
KTiS ZW SZSP i OS PTTK
w GDAŃSKU

SZLAK JEZIOR KASZUBSKICH

(INFORMATOR KRAJOZNAWCZY)

GDAŃSK - 1978 -

Ziemio kaszubska!
Co noc, gdy usnę,
w kamieni staję tańczących kręgu;
las w migotliwe dmie instrumenty,
na strunach trzcin gra Smętek - rzępoła,
ja śnię w tanecznym kole - zaklęty -
i już nie wyrwę się z tego koła,
ziemio, pogańska guślarkc miła,
morzem pachnąca kaszubkc młoda! ...

/Fr. Fenikowski "Kamienne kręgi"/

Informatorek napisali:
Adam REIF
Ewa KOBYLAŃSKA
Uzupełnił:
Leszek ZACHARCZUK
Okładkę projektował:
Krzysztof GRZEŚKOWIAK
Komisja Wydawnicza:
Danuta ZACHARCZUK
Krzysztof GRZEŚKOWIAK
Leszek ZACHARCZUK

Wyk.SSP„T-S"zl.137/300/R-5/78

SZLAK JEZIOR KASZUBSKICH

Pojezierze Kaszubskie, przez które przebiega szlak naszej wędrówki należy do najatrakcyjniejszych pod względem krajoznawczym obszarów kraju. Urozmaicona rzeźba terenu, niezwykła malowniczość krajobrazu, bogata historia oraz dogodny układ dróg i korzystny klimat, uczyniły ten teren rajem turystów i letników.

W I A D O M O Ś C I   O G Ó L N E

KRAJOBRAZ

Ukształtowanie powierzchni Krainy Kaszubskich Jezior nastąpiło w czwartorzędzie, w pleistocenie /epoka lodowcowa/. Na Kaszubach spotykamy wszystkie charakterystyczne utwory lodowcowe: lekko faliste lub równinne obszary moreny dennej, wytopiska, mające dzisiaj charakter jezior bezodpływowych, bagnisk lub terenów zatorfionych. Niewątpliwie najciekawszymi z punktu widzenia turysty utworami polodowcowymi są: moreny czołowe - łańcuchy wzniesień o bardzo nieregularnej rzeźbie, których kulminacją są Wzgórza Szymbarskie wraz z najwyższym szczytem - Wieżycą /328,6 m npm/ - oraz ciągnące się w zagłębieniach oddzielających poszczególne wały moreny czołowej, malownicze, wydłużone, często kapryśnie powyginane jeziora rynnowe.
Typowym przykładem takiego jeziora jest kilkunasto kilometrowej długości Jezioro Raduńskie. Ostatnim występującym powszechnie na terenach Pojezierza utworem polodowcowym są sandry - rozległe równiny akumulacyjne występujące na południe i zachód od Kościerzyny. Mają one postać obszernych połaci nieurodzajnych piasków porosłych lasami sosnowymi.

Jeziora, będące podstawowym elementem krajobrazu, zajmują około 5% powierzchni Pojezierza - tj. 11 tyś. ha. W sumie jest ich około 430. Większość znajduje się wśród lasów, co znacznie powiększa ich malowniczość i wartość wypoczynkową. Do największych należą: Jezioro Wdzydze, tzw. Kółko Raduńskie - kompleks jezior wzajemnie ze sobą połączonych w kształcie prawie pełnego koła.

Dzięki wielkim powierzchniom wodnym istnieją na Pojezierzu doskonałe warunki do uprawiania żeglarstwa oraz wędrówek kajakowych.

Innym interesującym elementem krajobrazu są liczne rzeki, potoki, drobne strugi. Płyną one często w malowniczych, głęboko wyżłobionych zagłębieniach lub meandrują po dnach dolin. Część rzek należy do dorzecza Wisły: Wda, Wierzyca, Radunia. Inne jak Słupia i Łeba uchodzą wprost do Bałtyku. Najciekawszą rzeką Pojezierza jest Radunia.

Ma ona swe źródła w rejonie Jeziora Stężyckiego i przez pierwsze 26 km płynie przez szereg wielkich jezior rynnowych tworzących Kółko Raduńskie opuszczając je pod Ostrzycami. Następnie na przestrzeni około 50 km płynie przez szereg basenów i przełomów. Najsłynniejszym jest Jar Raduni, przełom obramowany urwistymi zboczami o wysokości do 60 m, posiadający również wiele stanowisk ciekawej roślinności. Obecnie rezerwat przyrody.

Lasy, będące również ważnym składnikiem krajobrazu, zajmują około 30% powierzchni. Najbardziej typowym drzewem dla całego omawianego terenu są buki oraz dęby, sosny i modrzewia. Dość obficie występuje również sztucznie wprowadzony przez człowieka świerk. W południowej części opisywanego terenu rośnie głównie sosna z niewielkimi skupiskami brzozy i dębu.

HISTORIA

Początki osadnictwa na terenie Pojezierza datują się od schyłku pleistocenu tj. około 8 tys. lat p.n.e. W następnych okresach: mezolit i neolit stwierdzono pozostałości różnorodnych kultur, występujących ówcześnie w Europie.

W środkowej epoce brązu na Pojezierzu pojawia się osadnictwo kultury łużyckiej. Z kolei w epoce żelaza wyodrębnia się kultura wschodnio-pomorska, po której najważniejszymi pozostałościami są stojące na wysokim poziomie wyroby garncarskie. Cmentarzyska z tego okresu spotykamy w Sierakowicach i w Węsiorach.

Ostatnie lata minionej ery oraz początek obecnej były okresem rozkwitu gospodarczego i rozwoju osadnictwa. Istniał rozwinięty handel z Rzymem, powstawały liczne osiedla. Rozwoju nie zahamowało przybycie grup Gotów i Gepidów ze Skandynawii w I w.n.e. Znikają oni zresztą po niecałych 100 latach. Wraz z upadkiem Rzymu kończy się okres prosperity gospodarczej Pomorza. Regres trwa do wczesnego średniowiecza. W tym okresie tworzy się na Pomorzu Wschodnim społeczeństwo feudalne i powstają pierwsze, zachowane do dnia dzisiejszego, grody /około 50 znanych stanowisk/. Od połowy X wieku rozwija się intensywnie osadnictwo. Jednym z głównych ośrodków były być może okolice Żukowa, a bardziej na południe Chmielno. Podobno, około 997 roku istniała już dynastia książęca spokrewniona z Piastami. W połowie XI wieku Pomorze popiera Masława w walce z Kazmierzem Odnowicielem. Ostateczny podbój Pomorza ma miejsce w czasach Bolesława Krzywoustego. W okresie rozbicia dzielnicowego następuje stopniowe uniezależnianie się książąt pomorskich. Najwybitniejszym władcą tego okresu jest Świętopełk II. Z 15 kasztelanii - okręgów administracyjnych istniejących w tym okresie, 3 znajdowały się na Pojezierzu Kaszubskim: Chmielno, Goręczyno, Garczyn. W latach 1307-1308 tereny Pomorza podstępnie opanowują Krzyżacy. Celem zabezpieczenia zdobytych terenów zakon buduje zamki obronne. Panowanie krzyżackie kończy się na całym Pomorzu w 1466 roku, w wyniku podpisania po wojnie trzynastoletniej /której działania toczyły się również na Pojezierzu/ Pokoju Toruńskiego. Pojerzierze zostaje włączone do starostwa tczewskiego i staje się integralną częścią państwa Polskiego.

Reformacja nie spowodował większych zmian na Pomorzu, przyczyniła się jedynie do przejściowego upadku niektórych klasztorów. Poważne zniszczenia przyniosły natomiast wojny szwedzkie: 1626-1929 i 1955-1960. Po okresie pomyślnego rozwoju za czasów Jana III Sobieskiego następuje stopniowy upadek, przy czym dodatkowe spustoszenia powoduje poparcie Stanisława Leszczyńskiego. W trakcie pierwszego rozbioru Pojezierze zostaje przyłączone do Prus. Rozpoczyna się trwający blisko 150 lat okres niewoli pruskiej. Zaborca prowadzi intensywną akcję germanizacyjną, której ulegają przede wszystkim warstwy posiadające. Ludność wiejska i proletariat miejski stawiają przez cały okres zaborów opór germanizacji i zachowują polskość. Przyznanie Pomorza Polsce w Traktacie Wersalskim zakończyło okres zaborów. Rząd polski objął władzę na terenie Kaszub na przełomie stycznia i lutego 1920 roku. Przyłączenie do Polski nie przyniosło Kaszubom korzystnych zmian w sytuacji społeczno-ekonomicznej. Na skutek polityki ówczesnych władz wieś kaszubska ubożeje, a w miastach rośnie ilość bezrobotnych. W chwili wybuchu II wojny światowej obszar Pojezierza nie był terenem większych walk i szybko znalazł się w rękach Niemiec. Natychmiast rozpoczęła się masowa eksterminacja Polaków, przede wszystkim działaczy kaszubskich, inteligencji, Członków Związku Zachodniego i wszystkich tych, którzy narazili się miejscowym Niemcom. Pomimo bardzo trudnych warunków już pod koniec 1939 roku rozpoczyna się organizacja ruchu oporu. Powstała Tajna Organizacja Wojskowa "Gryf Pomorski". W pierwszej połowie marca 1945 roku wojska radzieckie wyzwoliły Pomorze Kaszubskie.

Początki władzy ludowej były niezwykle trudne, oprócz problemów występujących w całej Polsce, dołączył się problem rehabilitacji miejscowej ludności, która zmuszona została podczas okupacji do podpisania Volkslisty. W połowie 1946 roku na południowych terenach Pojezierza pojawiły się oddziały zbrojnego podziemia dowodzone przez "Łupaszkę", których aktywna działalność ustała dopiero po ogłoszeniu II amnestii w 1947 roku. Ciekawostką ówczesnej sytuacji politycznej na tym terenie była współpraca lokalnej PSL z siłami demokratycznymi w trakcie I wyborów do Sejmu, które oddały władzę w ręce PPR i sił demokratycznych.

Trudno, chociażby w zarysie opisać zmiany, jakie na Pojezierzu Kaszubskim zaszły w ostatnich 30 latach istnienia Polski Ludowej. Obecna sytuacja regionu jest bowiem nieporównywalnie lepsza do okresu międzywojennego.

O P I S   T R A S Y

CHMIELNO

Od dawna znane i licznie odwiedzane letnisko. Położone w sąsiedztwie kilku jezior: Białego, Rekowa, Kłodna i Raduńskiego. Na wschód od wsi, poza jeziorami Kłodno i Rekowo znajdują się dwa punkty widokowe: Tamowa i Biskupia Góra. Wieś należy do najstarszych osad pomorskich. Była prawodopodobnie ośrodkiem silnego opola, którego główny gród znajdował się na przesmyku pomiędzy jeziorami Białe i Kłodno. Pierwsze wzmianki historyczne o Chmielnie znajdujemy w przywileju Mszczuja I z 1220 roku nadającym wieś lub jej część Cystersom Oliwskim. W 1316 roku Chmielno przeszło na własność klasztoru w Żukowie i stan taki trwał do czasu kasaty klasztoru przez Fryderyka II. Od końca XIX wieku dzięki swemu położeniu w sercu Pojezierza Kaszubskiego - wieś zaczęła przekształcać się w letnisko, którym pozostała do dzisiaj.

Główne atrakcje Chmielna:

- Zakład Garncarski rodziny Neclów /sławny nie tylko w kraju ale i za granicą, obecnie spółdzielnia/, wytwarzający oryginalną ceramikę kaszubską. Swoje powodzenie wyroby Necla zawdzięczają kolorystyce i kompozycji 7 motywów, nigdzie poza tym terenem nie spotykanych. Należą do nich "mały tulipan" o trzech i "duży tulipan" o pięciu lub więcej kielichach na sztywnej łodydze, "różdżka bzu", "gwiazda morska" wyobrażająca meduzę oraz najbardziej dekoracyjna "lilia wodna".
  Wyroby z Chmielna mają też tradycjne, charakterystyczne dla warsztatu Neclów kształty.
- Grodzisko - najstarszy i dość dobrze zachowany obiekt zabytkowy Chmielna /pozostałości kazstelańskiego grodu/ z X-XIII wieku. Znajdują się na przesmyku między Jeziorami Kłodno i Białe. Gród składał się z dwu członów o kształcie kolistym: grodu i podgrodzia. Obie części oddzielone były wałem. Zachowały się również zarysy wałów obwodowych. Obecnie teren grodu zajęty jest pod uprawę, a na podgrodziu stoją domki campingowe.
- Kościół - pierwotna drewniana świątynia, pochodząca z połowy XIII wieku i będąca niewątpliwie najstarszym zabytkiem budownictwa rodzimego na naszych ziemiach, została rozebrana około 1845 roku. Na jej miejscu stanął obecny kościół zbudowany w latach 1945-60 nie przedstawiający sobą specjalnej wartości zabytkowej. W-e wnętrzu warte obejrzenia są: późnogotycka Pieta, główny ołtarz z 1700 roku, obraz Madonny z XVII wieku i XVI-wieczny dzwon spiżowy. Z kościołem związana jest legenda objaśniająca pochodzenie nazwy wsi od chmielu, który wyrastając na grobach nieszczęśliwych kochanów, splatał swe pędy na dach kościoła. Młodym, których za życia dzieliło pochodzenie i majątek, nawet po śmierci, którą spowodowała nieszczęśliwa miłość, nie pozwolono spocząć razem. Dopiero odrastające co noc pędy chmielu spowodowały, że przeniesiono ich do wspólnego grubu.

Nie mniej interesująca leganda związana jest z pochodzeniem dzwonu kościelnego. Otóż, po zniszczeniu zamku księżniczki Damroki, dzwony z kaplicy zamkowej zapadły się w głąb jeziora Białego. Kiedyś dziewczyna przechodząca brzegiem jeziora zobaczyła wszystkie 3 dzwony nie opodal brzegu. Gdyby pochwyciła wtedy dzwon największy, pozostałe dwa dopłynęłyby za nim do brzegu. Ona jednak, wątpiąc we własne siły pochwyciła dzwon najmniejszy, i tylko ten zawisł na wieży chmieleńskiego kościoła. Pozostałe dwa przepadły na zawsze.

KARTUZY

Miasto będące jednym z głównych ośrodków kaszubszczyzny. Położone na obszarze moreny dennej wzniesionej około 215-230 m npm. W jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdują się jeziora rynnowe: Klasztorne oraz Karczemne połączone kanałem wykorzystywanym niegdyś do poruszania młyna klasztornego.

Kartuzy były zamieszkałe już w epoce brązu - ok. 100 lat p.n.e. W X wieku podlegały kazstelanii chmieleńskiej i z tego też okresu pochodzi wczesno-średniowieczne grodzisko usytuowane na Górze Zamkowej - 3 km na pd.-zach. od miasta. Po 1309 roku zajęte zostały przez Krzyżaków. W 1386 teren dzisiejszych Kartuz został nadany sprowadzonym 5 lat wcześniej z Czech Kartuzom. Na siedzibę konwentu wybrano przesmyk pomiędzy dzisiejszymi jeziorami Klasztornym i Karczemnym. W sąsiedztwie klasztoru powstała wzmiankowana w 1391 roku osada przyklasztorna. Kartuzi, którzy w krótkim czasie uzyskali wielkie nadania byli Niemcami. Współpracowali gorliwie z Krzyżakami w okresie wojny 13-letniej. W okresie reformacji nastąpił upadek klasztoru, a w latach 1579-89 konwent był zlikwidowany. Odrodzenie nastąpiło w 1589 roku. W następnych latach klasztor przechodzi zmienne koleje losu. Nie omijają go żadne klęski spadające na Pomorze - najazdy szwedzkie, wojna północna, walki o tron pomiędzy Stanisławem Leszczyńskim a Augustem III. I rozbiór Polski przyniósł Kartuzom konfiskatę majątków, a w 1823 roku likwidację klasztoru. W tym okresie dawna osada przyklasztorna, zwana od nazwy zakonu Kartuzami rozwijała się dynamicznie dzięki przeniesieniu do niej w 1818 roku siedziby władz powiatowych. W połowie XIX wieku do dalszego rozwoju przyczyniło się doprowadzenie przez Kartuzy szosy Gdańsk-Bytów, a w r. 1886 linii kolejowej z Pruszcza Gdańskiego. Prawa miejskie otrzymały Kartuzy w 1923 roku.

Odcięcie od Gdańska spowodowane traktatem wersalskim spowodowało chwilowy zastój gospodarczy, zrekompensowany w 1929 roku połączeniem miasta przez Somonino z magistralą węglową Śląsk - Gdynia. W 20-leciu międzywojennym Kartuzy stały się ośrodkiem ruchu turystycznego i miejscem letniskowym, którym pozostaje do dzisiaj.

Najbardziej interesującymi obiektami w Kartuzach są:

1. Muzeum Kaszubskie - zgromadzono tu bogatą ekspozycję dorobku ludu kaszubskiego w dziedzinie kultury materialnej, sztuki i folkloru. Zwiedzający zobaczyć mogą pełne wyposażenie izby kaszubskiej, dawne narzędzia rolnicze, sprzęt używany w rybołóstwie, rzemiośle oraz interesujące przedmioty obrzędowe. Szczególnie ciekawa jest oryginalna ceramika Necla z Chmielna i Meissnera z Kartuz, a także unikalne czepce kaszubskie. Interesujące są również rzeźby oraz malowidła na szkle, wyroby ze złomu, korzeni i rogu, współczesne hafty z Żukowa i Wdzydz i wiele innych ciekawych eksponatów.
2. Zespół poklasztorny Kartuzów - znajduje się na skraju miasta. Kompleks zabudowań składał się z kościoła, refektarza powiązanych małym krużgankiem, wielkiego krżganka łączącego 17-18 domków mniszych - eremów. W skład zabudowań wchodził jeszcze kapitularz, priorat /siedziba przeora/ oraz różne zabudowania gospodarcze. Do dzisiaj zachowały się jedynie: kościół klasztorny, refektarz, jeden erem zakonnika, studnia klasztorna oraz fragmenty muru obiegającego całe założenie. Najciekawszym elementem jest niewątpliwie kościół z lat 1386-1403, cenny zabytek gotyckiego budownictwa sakralnego. Budowlę przykrywa charakterystyczny barokowy dach w kształcie wieka trumny - plastyczne przedstawienie kartuskiej dewizy - memento mori. Wnętrze kościoła kryje wiele zabytków sztuki sakralnej, głównie malarstwa, rzeźby i rzemiosła artystycznego przede wszystkim z okresu baroku. Warte obejrzenia są wspaniałe stalle z XVII wieku oraz znajdujące się po obu stronach prezbiterium kordybany obicia z wytłaczanej i malowanej skóry. Ołtarz główny, wczesnobarokowy z 1639 roku. Niedaleko kościoła na Górce Krzyżowej wznoszą się ruiny XVII wiecznej kaplicy postawionej w tym miejscu aby, "rozpędzać schadzki czarownic w dawnych czasach tam odbywane".
   Na cmentarzu przyklasztornym znajduje się grób Aleksandra Majkowskiego, lekarza, poety, pisarza, społecznika wielce zasłużonego w walce o polskość Kaszub.

RYNNA POTĘGOWSKA

Niezapomniane wrażenia pozostawia wędrówka na trasie przyjeziornej po północnej stronie Lasów Mirachowskich. Jeziora Lubygość, Kłączyno Małe, Kłączyno Duże, Odnoga, Potęgowskie, jego odgałęzienie Białe, Junno oraz ogromne jezioro Kamienieckie tworzą Rynnę Potęgowską. Wokół znajdują się stare kaszubskie wioski: Sianowo, Potęgowo, Kamienica Królewska /baza partyzantcka w okresie okupacji/, Sierakowice z zabytkowym, częściowo drewnianym kościółkiem, Miechucino i Mirachowo.

Najciekawsze miejsca Rynny Potęgowskiej

Mirachowo - osada założona w XIII wieku. W latach 1473-1772 siedziba starostwa /do dziś stoi dwór starosty wzniesiony w XVIII wieku na miejscu uprzednio zniszczonego, otoczony 150-letnimi starodrzewiami, w pobliżu kaplica z sygnaturką z 1740 roku/. W XVIII wieku Mirachowo było prawie miasteczkiem, do którego zjeżdżano na jarmarki. Jego świetność skończyła się po przeniesieniu pruskiego urzędu powiatowego do Kartuz w 1818 roku. Niedaleko wsi na Wzgórzu Świętopełka odbywały się średniowieczne wyroki sądowe. Rodzinna wieś Franciszka Meyera - rzeźbiarza i gawędziarza ludowego, którego wyroby /rogi do tabaki/ można oglądać w muzeum regionalnym w Kartuzach.

Kamienica Królewska - prastara osada słowiańska, otoczona jeziorami. W okolicy znaleziono liczne groby prasłowiańskie kultury pomorskiej. Rozpoczyna się tu szlak kajakowy rzeką Bukowiną i Łupawą do jeziora Gardno w Słowińskim Parku Narodowym.

Sianowo - słynna z odpustów wieś, w której zawsze mieszkały czarownice, mające własną Łysą Górę między jeziorem Osuszyno i Sianowskim. W starym kościółku, o konstrukcji szkieletowej z krytą gontem wieżą, znajdują się dwie gotyckie madonny z połowy XIV wieku. Ściągają one okoliczną ludność na Sianowskie odpusty.

Szczelina Lechicka - punkt widokowy między jeziorami Lubygość i Kocenko. Rozciąga się z niego wspaniały widok na okoliczne jeziora i lasy. Przy dobrej widoczności można zobaczyć Lębork.

Rezerwat Jezioro Kamienne - jezioro zwane Świtezią Mirachowską. Spotkać tu można lobelię jeziorną i poryblin jeziorny. Na płn skraju jeziora leży największy głaz Pojezierza Kaszubskiego, zwany: Wielkim, Pękniętym lub Diabelskim. Ma on 17 m obwodu, 5 m długości, 4,75 m szerokości i 3 m wysokości. Skałę, gnejs dwumikowy porastają rzadkie mchy i porosty.

Staniszewskie Błoto - rezerwat torfiasty, powierzchnia 48 ha. Roślinność typowa dla torfowisk wysokich: wrzosieniec bagienny, żurawina błotna, rosiczka okrągłolistna, widłak jałowcowaty, borówka bagienna i inne. Miejsce tokowania głuszców.

Jezioro Lubygość i Potęgowskie - krajobrazowe rezerwaty przyrody.

ŻUKOWO

Wieś leżąca częściowo w dolinie rzeki Raduni, a częściowo na wysoczyźnie, wzdłuż szosy łączącej Kartuzy z Gdynią. Najstarsze wzmianki o miejscowości znajdujemy w przywileju fundacyjnym wystawionym przez Mszczuja I w 1212-14 roku; gdzie wieś Sucovia została nadana nowo założonemu klasztorowi norbertanek. Klasztor w krótkim czasie stał się jednym z najzamożniejszych na Pomorzu Gdańskim. Zakonnicami w klasztorze były trzy siostry księcia Świętopełka.

Do historii przeszły spory majątkowe, jakie norbertanki wiodły z cystersami oliwskimi. Klasztor pomimo zmiennych kolei losu dotrwał do czasów I rozbioru, wtedy to rozległe dobra panien żukowskich zostały skonfiskowane. Konwent rozwiązano w 1834 roku. Za czasów I Rzeczypospolitej norbertanki żukowskie utrzymywały szkołę do której uczęszczały córki szlacheckie. Szkoła ta słynęła ze wspaniałych haftów, posiadających dużą wartość artystyczną. Po kasacji klasztoru, dawna osada klasztorna usamodzielniła się i z czasem rozwinęła się w dużą wieś. Dalszy rozwój nastąpił w latach 30-tych XXwieku, gdy przeprowadzono tędy magistralę węglową Śląsk - Gdynia. W okresie II wojny Żukowo było terenem zaciekłych walk - w połowie marca 1945 roku - bitwa o miejscowość zakończyła się klęską i odwrotem wojsk hitlerowskich. Po wojnie wieś intensywnie rozwija się. W początkach lat 70-tych powstają tu wielkie Zakłady Drobiarskie, zaopatrujące w drób całe województwo gdańskie.

Żukowo to główny ośrodek haftu kaszubskiego. Podobno tradycje haftu łączą się bezpośrednio z hafciarstwem zakonnic żukowskich. "Szkoła żukowska" operuje tylko siedmioma kolorami: czerwonym, żółtym, zielonym, czarnym i trzema odcieniami błękitu. Spośród tradycyjnych motywów najbardziej eksponowane są różne wersje tulipana.

ZABYTKI

- Kościół ponorbertański - najstarszy zabytek architektoniczny na Pojezierzu Kaszubskim, wzniesiony w II połowie XIII wieku, rozbudowany w XIV wieku. W XVII w. kościół otrzymał sklepienie krzyżowe. Budowla jednonawowa z niewydzielonym prezbiterium. Od strony południowej zachowała się część dawnego klasztoru. Był to niegdyś duży dwupiętrowy budynek, posiadający 40 cel zakonnych. We wnętrzu kościoła znajduje się bogaty zbiór dzieł sztuki z XIV-XVIII wieku. Największą wartość posiada XVI-wieczny tryptyk należący do typu tzw. "Ołtarzy antwerpskich". Znajduje się on przy prawej ścianie budowli i odznacza się niezwykłym bogactwem rzeźbionych figur. Oprócz tryptyku w kościele są: w części wschodniej - renesansowy ołtarz główny z I połowy XVII w. barokowy ołtarz boczny z 1650 r. /pd strona nawy/, barokowy ołtarz boczny z ok. 1700 roku /pn część nawy/, gotycka rzeźba Ukrzyżowania nad wejściem do zakrystii. Na osobne omówienie zasługuje bogaty zbiór szat luturgicznych w tym około 20 ornatów. Są to wyroby o dużej wartości artystycznej wykonane przez miejscowe mniszki w XII i XVIII w. Najcenniejszą pamiątką Żukowa jest ornat z czerwonego jedwabiu, pochodzący z końca XIII w. Według tradycji miał to być płaszcz księcia Świętopełka podarowany klasztorowi i przerobiony na ornat.

Po drugiej stronie Raduni znajduje się kapliczka wzniesiona w 1754 r. dla uczczenia pamięcia zamordowanych w tym miejscu dziesięciu norbertanek w trakcie napadu Prusów w 1234 roku. We wsi znajduje się jeszcze jeden kościół, który do czasów kasaty klasztoru pełnił funkcje kościoła parafialnego. Podobno znajdował się w tym miejscu najstarszy kościół Żukowa, wzmiankowany w bulli papieża Innoentego III z 1201 roku. Obecny budynek pochodzi z XVII wieku i zawiera kilka dzieł sztuki z okresu XVII - XVIII wieku.

Jar Raduni

Malowniczy przełom rzeki Raduni przepływającej przez wał morenowy usytuowany na linii Glinna Góra - Babi Dół - Borowo. Przełom utworzyły wody topniejącego lodowca spływającego w kierunku przeciwnym do obecnego biegu Raduni, do zagłębienia terenu widocznego pod wsią Kiełpino. Następnie, w miarę cofania się lodowca, drogą erozji wstecznej nastąpiło połączenie przełomu z Basenem Żukowskim. Utworzony w ten sposób przełomowy jar ciągnie się na przestrzeni 6 km osiągając szerokość od 30 do 80 km. Jego dnem płynie bystro jak górski potok, Radunia. Miejscami korony drzew niemal stykają się ze sobą tak, że rzeka płynie jakby zielonym tunelem. Tam, gdzie jar jest szerszy, Radunia meandruje w przepięknej oprawie z gęstwiny traw, drzew i krzewów. Porastające zbocza i dno jaru zespoły roślinności obfitują w rzadkie gatunki, wśród których można spotkać przedstawicieli roślinności górskiej. Dolną część przełomu, w okolicy Rutek zalewa woda spiętrzonej Raduni. W początkach XX w. wzniesiono tu zaporę i zbudowano małą elektrownię. Utworzone w ten sposób wydłużone i wąskie jeziorko odznacza się niezwykłym urokiem. Cały opisany obszar jest uznany za rezerwat krajobrazowy.

Kiełpino

Bardzo stara wioska położona pomiędzy jez. Białym, a zagłębieniem terenu tzw. Basenem Kiełpińskim, którego dnem wije się Radunia. Uzmiankowana po raz pierwszy w dokumencie księcia lubiszewskiego Sambora II w 1241 r. Z zabytków posiada zbudowany przez kartuzów w 1647 r. kościół, w którego wnętrzu zachowało się cenne wyposażenie: barokowy ołtarz /główny/ z końca XVII w. oraz boczny ołtarz z okresu późnego renesansu. Z połowy XVII w. pochodzi chrzcielnica. Gotycki dzwon odlany został ok. 1400 r. w Malborku.

Góra Wieżyca

Wieżyca jest kulminacją Wzgórz Szymbarskich, od których rozchodzą się w kilku kierunkach wały morenowe. Sam szczyt to niewielka platforma leżąca na wysokości 328,6 mnpm. Wieżyca to najwyżej położony punkt Pojezierza Kaszubskiego i całego niżu środkowoeuropejskiego. Okolica pokryta pasem mieszanego lasu o wymiarach 4x2 km. Znajdujący się na uboczu wzniesienia fragment lasu bukowego stanowi rezerwat leśny. Obejrzenie krajobrazu z porośniętej lasem Wieżycy możliwe jest wyłącznie z drewnianej wieży triongulacyjnej stojącej na szczycie.

Gołubie Kaszubskie

Duża wieś leżąca na przesmyku pomiędzy jez. Patulskim i Dąbrowskim. Wchodziła ona we wczesnym średniowieczu w skład ziemi Pirsna i w 1260 r. została nadana przez Sambora II cystersom z Pogódek k. Skarszew.

Następnie dostała się w ręce kartuzów. Obecnie Gołubie coraz bardziej nabiera charakteru wsi letniskowej. Na stacji PKP znajduje się punkt załadunku kruszywa i żwiru eksploatowanego w pobliskich odkrywkach. Niedaleko /2 km na zachód/ jezioro Zamkowisko nad którego brzegiem wznosi się wyżynne grodzisko o wymiarach 60x100 kroków. Wg niektórych historyków znajdował się tu ośrodek ziemi Pirsna, zanim jeszcze powstał gród w Kościerzynie.

Stężyca

Duża wieś o charakterze miejskim. Wymieniana już w XIII w. jako dobra rycerskie. Położona na przesmyku pomiędzy jeziorem Raduńskim i Stężyckim. Ciekawym zabytkiem Stężycy jest barokowy kościół z 1706 r. Na północ od wsi, na przydrożnym pagórku stoi ciekawa figurka z drzewa, dzieło ludowego artysty. W sąsiedztwie, nad jeziorem Lubowisko ośrodek wczasowy ZMS.

Skorzewo

Niewielka wioska kaszubska, wymieniona w 1284 jako własność księżniczki Gertrudy, pani ziemi Pirsna. We wsi zabytkowa chałupa z podcieniem narożnym z I połowy XIX w.

Czyste Pola

Tak nazwano pagórkowatą, prawie bezleśną, piaszczystą i kamienistą przestrzeń między jeziorami Węgorzyno i Gowidlińskim na zachód a Raduńskim na wschód. Jest to okolica uboga i rzadko zamieszkała, obfituje w niewielkie, wysoko położone jeziorka, to znów w wyżynne mokradła i gdzieniegdzie rozrzucone małe zagajniki. Wędrując przez pola widzi się wszędzie kopce z kamieni zbieranych z pól przez dziesiątki lat. Ziemie te mimo nieurodzajności były od bardzo dawnych czasów zamieszkałe, czego dowodem są liczne mogiły, grodziska, tajemnicze kręgi kamienne oraz ludowe podania o tych miejscach, przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Najciekawsze miejsca

- Gostomie - wieś leżąca w centrum Czystych Pól. Miejsce zamieszkane już w pierwszych latach nowej ery. Jeszcze w XIX w. w bezpośrednim sąsiedztwie wsi znajdowały się tajemnicze kręgi kamienne, podobne do zachowanych w pobliskich Wąsiorach i Odrach. Niestety zostały one rozebrane przez miejscową ludność i zastosowane jako materiał budowlany. Ten sam los spotkał kurhany, których wiele znajdowało się do niedawna na polach otaczających Gostomie. Niedaleko wsi /1,5 km na pd/ obejrzeć można wczesnośredniowieczne grodzisko z IX - XI w. o wymiarach 100 x 95 m usytuowane w zakolu rzeczki Czarna Woda. W dokumentach wieś występuje po raz pierwszy w 1284 r. Do niedawna należała do najbiedniejszych wsi Kaszubszczyzny. Nie bez powodu mówiono w okolicach: "nawet na pokutę po śmierci do Gostomia nie chciałbym iść".
- Łysa Góra - wzniesienie 225 m npm leżące ok. 1 km na pn. od Gostomia. Góra, dominująca swym łysym szczytem /od niedawna dopiero zalesionym/ nad okolicą. Była ona niegdyś górą kultową, miejscem gdzie odbywały się pogańskie obrzędy dawnych Pomorzan. Z Łysą Górą związane są różne legendy. Jedna z nich uznaje górę za miejsce odbywania sabatów czarownic z całej Kaszubszczyzny.

Według innej pod górą znajduje się pieniężnica, w której diabeł w noc świętojańską czyści pieniądze. Podobno można było wtedy zdobyć ukryty pod górą skarb. Nie wolno jednak kopiąc w sobótkę odezwać się ani słowem. A to niełatwe, gdyż dzieją się wtedy takie dziwy, że nie sposób zachować milczenie.

- Kręgi kamienne nad jeziorem Długim

Pomiędzy wsiami Niesiełowice i Węsiory, nad pn zatoką jeziora Długiego znajduje się cmentarzysko kultury gocko-epickiej z I-II w. n.e. Nad zatoką, za przybrzeżną łąką, na wzniesieniu w lesie i na położonej jeszcze wyżej porębie znajdują się tajemnicze kręgi kamienne o parometrowej średnicy oraz kurhany. Jak wykazały badania, kręgi te pełniły przede wszystkim funkcje grobów. Być może były także miejscem jakiś obrzędów kulturowych. Ze znajdujących się na cmentarzysku kurhanów, zasługuje na uwagę jeden, ułożony z koncentrycznie ułożonych wieńców kamieni - określanych jako bruk kamienny. Ogółem cmentarzysko posiada 132 groby odkryte, w tym 110 grobów płaskich, 20 kurhanów i 4 kręgi kamienne. Było ono używane przez mieszkańców 3 osad /ogółem 70-80 mniszek/, których ślady znaleziono w pobliżu.

- Zdunowice Małe

Niewielka wieś na Czystych Polach, w której znajduje się Baza SZSP, otoczona lasami, które zapraszają wszystkich na grzyby.

- Korne

Wieś sołecka na pograniczu Czystych Pól. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1284 roku. Posiada kilka zrębowych chat z XVIII-XIX wieku. Najstarsza należąca do Józefa Maszko posiada nienaruszony dawny układ z centralnie usytuowanym piecem - kominkiem. Z Kornem wiąże się leganda o zapadłym zamku i królewnie, powtarzana w różnych wersjach na całych Kaszubach.

- Łubiana

Wieś dawniej największa i najnowocześniejsza w kraju fabryka porcelany. Po raz pierwszy wzmiankowana w dokumencie Mszczuja II w 1290 r. Z najnowszą historią wiąże się jedna z największych bitew partyzanckich w tej części Pomorza, stoczona 26.05.1944 r. pomiędzy grupami partyzantów /ok. 60 ludzi/, a kilkuset osobową obławą hitlerowską.

- Grzybowski Młyn

Młyn założony w 1631 r. Przy młynie istniał również tartak. Obecnie młyn jest nieczynny, a na miejscu tartaku zorganizowano ośrodek zarybieniowy oraz raczarnię.

- Wąglikowice

Teren obecnej wsi zamieszkały już we wczesnym okresie lateńskim, świadczą o tym znalezione tu groby skrzynkowe pochodzące z wymienionego okresu. W dokumentach wieś występuje w 1580 r. We wsi resztki drewnianej architektury kaszubskiej. Najciekawszy, XIX w. chata /nr 31/. Niedaleko za wsią mieszka jeden z najwybitniejszych współczesnych twórców kaszubskich świątków Apolinary Pastwa. Jego rzeźby mają charakterystyczne wklęsłe twarze.

- Wdzydze Kiszewskie

Wieś letniskowa na kaszubskim szlaku pieszym i kajakowym.
Ciągnie się wzdłuż północnego brzegu jeziora Gołuń, będącego wschodnim ramieniem jez. Wdzydze tzw. "Morza Kaszubskiego".
Osadnictwo na tym terenie zaczęło się w okresie lateńskim, czego dowodem jest skrzynkowy grób znaleziony w okolicy Wdzydz.
Nazwa jez. Wdzydze występuje we wzmiance historycznej z 1258 r.
W XV wieku Wdzydze Kiszewskie należały do starostwa kiszewskiego.
Przymiotnik kiszewskie oznaczał również "Dalsze" dla odróżnienia wsi od Wdzydz Tucholskich, leżących nad zachodnim brzegdem głównego ramienia jeziora Wdzydze, tj. Wdzydz Bliższych.
Od końca XVII wieku do schyłku XIX wieku Wdzydze były niewielką wioską rybacką. Poza rybołóstwem mieszkańcy Wdzydz zajmowali się uprawą ziemi. Piaszczysta gleba nie była w stanie wyżywić wszystkich mieszkańców. Toteż młodzi ludzie opuszczali wioskę w poszukiwaniu pracy. Dopiero w 1898 r. kiedy do Wdzydz przejeżdża nauczyciel i etnograf Izydor Gulgowski, wioska ulega przeobrażeniu.
Żona Izydora Gulgowskiego - Teodora Gulgowska malarka zorganizowała zespół hafciarek, sama projektowała wzory, uczyła haftu; stworzyła wdzydzką szkołę haftu. Izydor zajął się plecionkarstwem. Mężczyźni wyplatali z korzeni sosny kosze, korce i inne użytkowe naczynia. Wyroby sprzedawano za pośrednictwem domokrążców. Docierały one nawet do Warszawy i Wilna. W ten sposób Izydor i Teodora otworzyli mieszkańcom możliwość dodatkowego zarobku. Wieś stała się ośrodkiem przemysłu ludowego. Od tego okresu zaczęła nabierać znaczenia turystycznego.
Izydor Gulgowski z zamiłowania etnofraf, wędrował po wsiach i zbierał przedmioty użytku codziennego, spisywał pieśni i gadki ludowe. W 1906 r. nabył zabytkową chałupę "checz" z XVIII w. w której zgromadził swoje zbiory. W 1932 r. spaliła się zabytkowa chałupa oraz dom Gulgowskich, w którym mieściła się biblioteka. Siedemdziesięcioletnia wówczas Teodora /kontynuując dzieło nieżyjącego już wówczas męża/ wybudowała nową checz, w której ponownie gromadziła sprzęty, narzędzia, meble. W 1948 r. Teodora Gulgowska /zm. 1951/ przekazała chatę muzealną państwu, które dokupiło jeszcze jedną i tak powstał skansen we Wdzydzach.
W 1970 r. powołano do życia Kaszubski Park Etnograficzny.
Teren parku obejmuje 12,5 ha. Na obszarze tym zaplanowano ustawienie około 40 zabytkowych obiektów budownictwa kazsubskiego.
W przyszłości park będzie przypominać żyjącą wieś. Tak np. młyn i wiatrak będą pracować na potrzeby pieców chlebowych wypiekających wiejski chleb, czynna będzie karczma, kuźnia, ręczna garncarnia itd. Na terenie skansenu, na zalesionym wzgórzu nad brzegiem jeziora znajduje się grób Gulgowskich. Na grobie leży kamień, na którym Teodora namalowała kwiaty po śmierci męża, kamień ten pochodzi podobno z wyspy Glonek. Przy tym kamieniu Izydor zobaczył Teodorę i jak chce leganda zakochali się od pierwszego wejrzenia.
Inną postacią godną uwagi jest nieżyjący już Alojzy Grulkowski, zwany królem jeziora lub z uwagi na wąsy Hinderburgiem.
Wówczas największy gospodarz, gawędziarz i pieśniarz.
W latach I wojny światowej został skazany za obrazę cesarskiego majestatu na śmierć, której uniknął dzięki klęsce Niemiec.
W 1919 r. podjął walkę z Grenzschutzem. W okresie międzywojennym przeciwny władzy sanacyjnej doczekał się aż 7 wyroków więzienia.

W czasie II wojny dowodził grupą partyzancką "Gryfa Pomorskiego". Wędrując w okolicach Kościerzyny przekazywał w języku niemieckim wiadomości z nasłuchu angielskiego i amerykańskiego /gestapo oferowało nagrodę 30 tyś. marek za głowę Grulkowskiego/. Pod koniec życia, w uznaniu jego zasług dla walki o polskość wdzydzki Hindenburg otrzymał specjalną renę od państwa.

Zwiedzając Wdzydze warto wstąpić do p. Władysławy Wiśniewskiej /uczennicy Teodory Gulgowskiej/, która kieruje wdzydzkim zespołem hafciarskim. Poza tym prowadzi miejscowy zespół regionalny. Chętnie pokazuje wykonane przez siebie hafty. Charakterystyczne cechy szkoły wdzydzkiej to wielobarwność /nie 7 barw a kilkanaście/ i dowolność odcieni.

Wiele

Nad Jeziorem Wielewskim położona jest wioska Wiele, miejsce urodzenia poety kaszubskiego Hieronima Derdowskiego, twórcy hasła: "Nie ma Kaszub bez Poloni, a bez Kaszub Polsci". W Wielu znajduje się popiersie Derdowskiego. Z wioski pochodzili również zasłużeni dla Kaszubów bracia: Tomasz i Wiek Rogala.
W 1919 r. Tomasz Rogala z Antonim Abrahamem delegowani byli na Kongres Wersalski, aby świadczyć o polskości Kaszub i Pomorza /wtedy to w granicach państwa niemieckiego pozostają ziemie lęborska i bytowska, a Gdańsk otrzymuje status Wolnego Miasta/.
Wiek Rogala był ludowym poetą i grajkiem, przed I wojną światową walczył z germanizacją Kaszubów.
W Wielu i okolicy działała Organizacja Wojskowa "Gryf Kaszubski", którą potem włączono do "Gryfa Pomorskiego", później Tajnej Organizacji Wojskowej, największej organizacji w ruchu oporu na Kaszubach. Hnorowym prezesem "Gryfa Pomorskiego" był wielewianin kapelan wojsk Hallera ks. płk. Józef Wrycz, pseudonim "Rawicz".
W centrum wsi otworzono Muzeum Kaszubskie, w którym znajduje się ekspozycja zbiorów pamiątek kaszubskich Leonarda Brzezińskiego, obecnie emerytowanego nauczyciela i zamiłowanego hafciarza.

Odry

Z przystanku kolejowego Wojtal idziemy 3 km drogą w kierunku Miedzna. Tu w sosnowym lesie znajdujemy rezerwat archeologiczny, cmentarzysko z I-III w.n.e. W I w.n.e. osiedlają się na Pomorzu plemiona Gotów i Gepidów przybyłe ze Skandynawii. One to przynoszą z sobą różne obyczaje. Pozostałością obyczaju pogrzebowego Skandynawów są groby: kręgi kamienne i kurhany. Zmarłych składano w głębokich na 1,7 m jamach, jamę zasypywano. Na grobie układano stos kamieni, który przysypywano ziemią. Dookoła kopca układano kamienie, jeden obok drugiego, tak że tworzyły kręgi. Przy kurhanach kamieni tych obecnie nie zobaczymy, gdyż przykryła je próchnica. Innym rodzajem są groby o płaskiej powierzchni otoczone kręgiem nie przysypanych niczym głazów. Głazy te tworzą kręgi kamienne.

Rezerwat - kręgi kamienne w Odrach

Nad brzegiem Wdy, w odległości około 3 km na zachód od przystanku PKP Wojtal leżą w lesie cmentarzyska gocko-epickie z I-II w.n.e. W sosnowym lesie /ogrodzonym drutem kolczastym/ znajdują się różnej wielkości kręgi kamienne i kurhany. Teren ten był obiektem badań i pomiarów od połowy XIX wieku. Początkowo w cmentarzysku dopatrywano się kalendarza jakiś tajemniczych ludów zamieszkujących Pomorze, później jednak po przeprowadzeniu badań archeologicznych stwierdzono, że teren ten był cmentarzyskiem, co nie wyklucza pełnienia przez niego jakiejś woli kultowej. Świadczył by o tym fakt, że proste poprowadzone przez środek kręgów wskazują:

a/ wschód słońca w czasie przesilenia letniego,

b/ wschód słońca w czasie przesilenia zimowego,

c/ kierunek wschód - zachód,

d/ kierunek północ - południe.

Ogółem na cmentarzysku znajduje się 10 kompletnych i 2 uszkodzone kręgi kamienne o średnicy od 15 do 33 m oraz 20 kurhanów o średnicy 8 do 12 m i wysokości od 0,5 do 2 metrów. Wszystkie te obiekty zawierają groby zarówno szkieletowe jak i ciałopalne.

Jeszcze w XIX wieku podobnych miejsc było na Kaszubach wiele: oprócz istniejącego do dziś cmentarzyska w Węsiorach znajdowały się niezachowane obecnie obiekty w Gostomiu, Bobowie, Klonowce, Bordzichowie, Gowidlinie, Przetoczynie i Krokowej.